

*Голові Спеціалізованої вченої ради для
присудження ступеня доктора
філософії ДФ 14.083.003 в
Поліському національному університеті
Міністерства освіти і науки України,
д.е.н., професору Кравчуку І.І.*

ВІДГУК

офіційного опонента Михайлова Андрія Миколайовича, доктора економічних наук, професора на дисертацію Воронича Михайла Михайловича на тему **«Геоелекономічні перспективи розвитку аграрного сектору»**, подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі знань 07 «Управління та адміністрування» за спеціальністю 073 «Менеджмент»

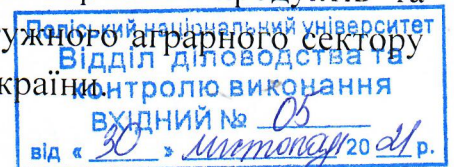
Ступінь актуальності теми дисертації

Мета дисертаційної роботи Воронича М.М. полягає в теоретичному обґрунтуванні та практичній актуалізації питань щодо обґрунтування та розробки перспективних напрямів розвитку аграрного сектору економіки в умовах геоелекономічних трансформацій та посилення глобалізації.

Трансформація, як закономірність розвитку економічних систем, пов'язана із такою формою їх перевтілення, як еволюція (лат. *evolutio* – розгортання) – процес змін, розвитку; одна із форм руху, розвитку у природі та суспільстві. Зона означає безперервні, поступові кількісні зміни, на відміну від революційних – корінних, якісних змін.

Еволюція є необхідною формою, об'єктивним інструментом, за допомогою якого нагромаджуються зміни, що виявляються вже у трансформаційних процесах. Суб'єктивним інструментом, свідомо створеним суспільством, певними політичними силами, який сприяє, або навпаки – не сприяє, гальмує, еволюцію та трансформації, виступають реформи – процес корегування окремих елементів системи, у нашому випадку, виробничо-економічної системи, з метою покращення її ефективності.

Досягнення провідного становища у світовому геоелекономічному просторі потребує імплементації системи заходів, спрямованих на перехід до більш високотехнологічного інтенсивного виробництва продукції з доданою вартістю. Враховуючи сучасну тенденцію зростання кількості населення у світі, підвищення міжнародних вимог до якості і безпеки харчових продуктів та зростаючий попит на продовольство, формування потужного аграрного сектору є запорукою створення стійких конкурентних переваг країни.

Останні два десятиліття в Україні відбувається трансформація систем сільського розвитку, сільської економіки, сільських територій що характеризується частою зміною векторів інституціональної координації, тривалим пошуком механізмів ефективної взаємодії підприємництва, держави, громади, незавершеністю земельної реформи, міграційними процесами й підвищенням ступеню ризиків для підприємців.

З огляду на викладене, визначення геоekonomічних перспектив розвитку країни з орієнтацією на піднесення розвитку аграрного сектору аграрного сектору є актуальним завданням наукових досліджень, спрямованим на ефективність розвитку національної економіки.

Дисертаційна робота відображає результати наукових досліджень, проведених відповідно до плану науково-дослідних робіт Поліського національного університету МОН України за темами: «Соціально-економічні пріоритети сільського розвитку в умовах глобалізації економіки та євроінтеграційних перспектив України» (номер державної реєстрації 0115U007088; 2015–2019 рр.), у межах якої автором досліджено геоekonomічні особливості розвитку аграрного сектору економіки; «Інноваційна модель зовнішньоекономічної політики в умовах кризи глобалізації» (номер державної реєстрації 0120U101915; 2020–2024 рр.), де автором охарактеризовано геоekonomічні пріоритети міжнародної торгівлі.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх достовірність

В дисертації представлено нове вирішення наукового завдання щодо обґрунтування теоретико-методологічних та науково-практичних засад формування моделі функціонування аграрної геоekonomічної системи України за умов глобалізації, інформатизації та інтелектуалізації бізнесового простору. Результати ознайомлення з дисертацією та публікаціями дають підстави свідчити, що дисертант ґрунтовно ознайомився і узагальнив результати досліджень вітчизняної та закордонної наукових шкіл, присвячених питанням формування та розвитку аграрного сектору економіки в умовах геоekonomічних трансформацій. Крім наукових джерел автор використовував нормативні, правові та статистичні матеріали. Для апробації робочої гіпотези дослідження використовувались економіко-статистичний та соціометричний методи на базі даних різних суб'єктів господарювання, що дозволило отримати інформативно значущі висновки як підґрунтя для розробки рекомендацій щодо стратегічних орієнтирів геоekonomічних перспектив розвитку аграрного сектору.

Дисертація характеризується чітким дотриманням при викладенні матеріалів і результатів обраної автором логіко-структурної схеми дослідження. Поставлена мета і визначені завдання дозволили автору вдало використати залучений методичний інструментарій. Зміст дисертації повністю відповідає обраній темі дослідження. Рекомендації практичного характеру пройшли виробничу апробацію, що підтверджує їх корисність та визначено відповідними документами.

Отже, отримані при виконанні дисертації Воронича М.М. наукові положення, висновки, пропозиції та рекомендації є достатньо обґрунтованими та достовірними. Критичний аналіз тексту дисертації та публікацій автора дозволяє дійти висновку про відсутність в роботі неправомірних і надлишкових текстових запозичень.

Наукова новизна дисертації

Дисертаційна робота є завершеним науковим дослідженням. Результати, які викладено в дисертації та виносяться на захист, отримані автором особисто. Вони, передусім, полягають в обґрунтуванні концептуального підходу до функціонування аграрної гео економічної системи, відповідно до якого таку систему представлено у вигляді функціональної моделі, що враховує вхідні (ресурси) та вихідні (результати отримані у результаті трансформації ресурсів на мікро-, мезо- та макрорівнях) сингали, складові таких систем, їх зовнішнє середовище, інструменти та механізми регулювання процесом функціонування та ґрунтується на дотриманні принципу оптимального використання наявних у державі ресурсів та на забезпеченні максимального результату у формі посилення її конкурентних позицій на світовій економічній арені. Про приріст наукових знань також свідчать: удосконалений методичний підхід до оцінювання ступеня реалізації гео економічного потенціалу аграрного сектору економіки країни; запропонована методика прогнозування основних параметрів функціонування галузі рослинництва; методика дослідження аграрного сектора в умовах гео економіки, що ґрунтується на ієрархічному підході до класифікації суб'єктів гео економічної аграрної системи. У науковій праці, опублікованій у співавторстві, відображено виключно ті положення, які є результатом власних досліджень.

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення й наведено нове вирішення науково-практичного завдання щодо обґрунтування та розробки перспективних напрямів розвитку аграрного сектору економіки в умовах гео економічних трансформацій та посилення глобалізації. Основні положення та результати дослідження, які виносяться на захист і характеризують наукову новизну та особистий внесок автора, полягають у наступному:

вперше:

- запропоновано концептуальний підхід до формування та розвитку аграрної геоекономічної системи, яка представлена як функціональна модель, що, з одного боку, враховує вхідні (ресурси) та вихідні (ефекти, сформовані у результаті трансформації ресурсів на мікро-, мезо- та макрорівнях) параметри, структурні компоненти (елементи створення ланцюга доданої вартості), зовнішнє середовище, регулюючі інструменти й механізми та, з іншого боку, ґрунтується на дотриманні принципу оптимального використання ресурсного потенціалу та забезпеченні максимального ефекту посилення конкурентних позицій держави на світовому рівні. Реалізація даного концептуального підходу сприятиме підвищенню конкурентоспроможності аграрного сектору економіки у середньо- та довгостроковій перспективі;

удосконалено:

- методичний підхід до оцінювання ступеня реалізації геоекономічного потенціалу аграрного сектору економіки, що передбачає проведення DEA-аналізу, в основу якого покладено процес порівняння значень показників еколого-економічної та соціальної ефективності використання ресурсів. За допомогою розробленої методики ідентифікуються латентні джерела максимізації віддачі виробничого капіталу;
- дефініцію терміну «геоекономіка», яка, на відміну від існуючих тлумачень, ґрунтується на теоретико-методологічних засадах системного підходу та визначає досліджуване поняття з позиції науки, що вивчає поведінку суб'єктів економічних відносин (виробників сільськогосподарської продукції, постачальників та посередників, інститути ринку, фінансово-кредитні установи тощо), які функціонують як у межах глобального, так і локальних геопросторів та формують систему стійких взаємозв'язків з метою забезпечення максимально високого рівня конкурентоспроможності економіки держави та продовольчої безпеки;
- доповнено методику прогнозування ключових параметрів функціонування галузі рослинництва, що ґрунтується на системі регресійних рівнянь таких показників, як площі посівів та рівень урожайності сільськогосподарських культур, обсяг виробництва та експорту, що дає можливість сформулювати середньострокові прогнозні оцінки національних аграрних ринків для обґрунтування управлінських рішень агропродовольчої політики;
- систему принципів функціонування геоекономічних систем (цілеспрямованості, ієрархічності, системності, сумісності елементів, ефективності, планування та координації, еволюції, адаптивності), які є

методологічною основою дослідження механізму адаптації суб'єктів аграрного сектору економіки до ринкових умов та загроз глобалізації; *дістали подальшого розвитку:*

- розробка методичного інструментарію дослідження аграрного сектору в умовах геоекономічних трансформацій, в основу якого покладено ієрархічний підхід до системи класифікації суб'єктів аграрної геоекономічної системи, проведення їх статичного і динамічного аналізу із використанням методів дескриптивного, кореляційно-регресійного, кластерного аналізу, що дозволяє детально дослідити сучасний стан та виявити проблеми розвитку аграрного сектора економіки країни в умовах глобалізації;
- систематизація гальмівних чинників зростання ефективності функціонування аграрного сектору економіки України як геоекономічної системи, серед яких виділено такі: недостатність ресурсного забезпечення сільськогосподарського виробництва; зниження вартості валової продукції сільського господарства, що припадає на одиницю використаних ресурсів; посилення екологічної небезпеки; негативні тенденції у сільському розвитку тощо;
- ідентифікація перспективних напрямів процесу діджиталізації аграрного сектору економіки України, які згруповано за критерієм рівнів упровадження: мікрорівень (засоби цифровізації сфер ресурсного забезпечення, логістики і збуту, внутрішніх комунікацій, прийняття рішень); мезорівень (створення геоінформаційних порталів); макрорівень (система підтримки прийняття рішень на основі сценарного прогнозування наслідків зміни аграрної політики).

Практичне значення одержаних результатів

Практичне значення одержаних результатів полягає у розробці науково обґрунтованих пропозицій щодо вирішення проблем обґрунтування геоекономічних перспектив розвитку аграрного сектору України.

Науково-прикладні результати дослідження знайшли своє практичне застосування й були використані при формуванні Стратегії розвитку Харитонівської сільської об'єднаної громади Житомирської області на період до 2027 р. в частині розробки та впровадження геоінформаційних порталів для об'єднаних територіальних громад, зокрема, автором запропонована схема взаємодії ОТГ із закладами вищої освіти з приводу не лише створення порталу, а й навчання персоналу на місцях (довідка № 1024 від 12.10.2021).

Результати досліджень щодо ключових напрямів діджиталізації, механізмів закупівель, організації логістики, процесів управління персоналом

та інфраструктурою, а також методики прогнозування розвитку аграрного сектора України та аграрних ринків, було покладено в основу стратегічного управління процесами експорту сільськогосподарської продукції та впроваджено ТОВ «ЕЛЕВАТОР ПРОМ ГРУП» (довідка від 14.09.2021).

Результати дисертаційного дослідження враховано під час реалізації освітнього процесу Поліського національного університету, зокрема при викладанні дисциплін «Глобальна економіка», «Міжнародна торгівля», «Міжнародні економічні відносини», «Соціальна відповідальність у міжнародному бізнесі» (довідка № 1584/01.17 від 15.09.2021).

Повнота викладу наукових положень, висновків та рекомендацій в опублікованих працях

Основні результати дослідження апробовані на міжнародних конференціях: «International Scientific Conference Modern Economic Research: Theory, Methodology, Strategy» (Kielce, Poland, 2018), «Органічне виробництво і продовольча безпека» (Житомир, 2018, 2019), «Сучасні проблеми менеджменту» (Київ, 2018), «Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку» (Київ, 2021).

За темою дисертації опубліковано 10 наукових праць загальним обсягом 4,65 ум. друк. арк. (автору належить 4,14 ум. друк. арк.), з них 5 праць, в яких опубліковано основні результати дослідження, у т. ч. 1 стаття у іноземному науковому періодичному виданні, проіндексованому в базах даних Web of Science Core Collection та Scopus, 4 – у вітчизняних наукових фахових виданнях, які включено до міжнародних наукометричних баз, 5 наукових праць, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації.

Відображені у зазначених публікаціях наукові результати не містять протиріч з положеннями сучасної економічної науки, повністю відповідають меті та завданням дисертаційного дослідження. Аналіз змісту публікацій дає підстави зробити висновок, що основні положення дисертаційної роботи Воронича М.М. знайшли достатнє відображення у відкритому друку. Діючі вимоги щодо необхідної кількості статей у вітчизняних наукових фахових виданнях і зарубіжних наукових періодичних виданнях дотримані.

Відповідність дисертації встановленим вимогам

Дисертація складається з анотації, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (182 найменування), додатків. Основний текст дисертації викладено на 166 сторінках, містить 42 таблиці і 20 рисунків.

У вступі Вороничем М.М. обґрунтовано актуальність теми дисертації, сформульовано мету і задачі дослідження, викладено наукову новизну та практичну цінність отриманих результатів.

У *теоретичному розділі* дисертації систематизовано теоретичні засади й поглиблено зміст категоріального апарату геоелектроніки; визначено систему принципів формування, функціонування та розвитку геоелектронічних систем; удосконалено методичний інструментарій дослідження аграрного сектору в умовах геоелектронічних трансформацій на основі ієрархічного підходу; розроблено концептуальний підхід до розвитку аграрної геоелектронічної системи в умовах глобального середовища.

Принципи геоелектронічних систем, які є методологічною основою дослідження механізму адаптації суб'єктів аграрного сектору економіки до ринкових умов та загроз глобалізації, згруповано на принципи їх формування (принципи цілеспрямованості, ієрархічності, системності та сумнівності елементів), функціонування (мережевої взаємодії, ефективності, планування та координації) та розвитку (принципи еволюції, адаптивності).

Запропоновано концептуальний підхід до формування та розвитку аграрної геоелектронічної системи, яка представлена як функціональна модель, що, з одного боку, враховує вхідні (ресурси) та вихідні (ефекти, сформовані у результаті трансформації ресурсів на мікро-, мезо- та макрорівнях) параметри, структурні компоненти (елементи створення ланцюга доданої вартості), зовнішнє середовище, регулюючі інструменти й механізми та, з іншого боку – ґрунтується на дотриманні принципу оптимального використання ресурсного потенціалу та на забезпеченні максимального ефекту посилення конкурентних позицій держави на світовому рівні.

В *аналітичній частині дослідження* охарактеризовано тенденції розвитку аграрного сектору економіки як суб'єкта геоелектронічних відносин; обґрунтовано та апробовано методичний підхід до оцінювання ступеня реалізації геоелектронічного потенціалу аграрного сектору економіки країни; виявлено гальмівні чинники підвищення ефективності функціонування аграрного сектору економіки України як геоелектронічної системи.

Встановлено, що одним із визначальних чинників ефективності функціонування геоелектронічних аграрних систем є наявна у них ресурсна база, яка лежить в основі геоелектронічного потенціалу аграрного сектору. Відтак, одним із елементів дослідження перспектив розвитку аграрних геоелектронічних систем є кількісне оцінювання ступеня реалізації геоелектронічного потенціалу аграрного сектору економіки країни.

Результати дослідження свідчать про те, що вітчизняний агробізнес має значний потенціал формування й утримання переваг у геоелектронічному світовому просторі. Упродовж останніх років мало місце поступове погіршення

ресурсного забезпечення основної ланки процесу виготовлення аграрної продукції – сільського господарства (за винятком забезпечення земельними ресурсами). Водночас, рентабельність виробництва більшості видів сільськогосподарської продукції поступово зростала, що, у т. ч., спричинено посиленням конкурентних позицій вітчизняних товаровиробників на світових аграрних ринках.

Встановлено, що врахування екологічних ефектів у моделі оцінки ступеня реалізації геоелекономічного потенціалу значно знижує ефективність використання країною її вхідних ресурсів. Відповідно до результатів оцінювання на базі DEA-моделі, що враховує країн-конкурентів із схожим ресурсним потенціалом, Україна повністю використовує свій геоелекономічний потенціал. Натомість, у моделі, що включає конкурентів за спеціалізацією експорту, Україна використовує свій геоелекономічний потенціал лише на 75 %, що спричинено недостатніми екологічними ефектами, порівняно із конкурентами.

У проєктній частині дослідження розроблено стратегічні напрями геоелекономічного розвитку аграрного сектору; на основі розробленої методики спрогнозовано ключові параметри функціонування галузі рослинництва як домінанти розвитку аграрного сектору економіки; обґрунтовано рекомендації щодо перспективних напрямів діджиталізації аграрного сектору економіки України; визначено механізми державного регулювання аграрного сектору в умовах геоелекономічних трансформацій.

Доведено, що ключовим напрямом формування та утримання конкурентних переваг України на світових аграрних ринках є діджиталізація аграрного сектору економіки. Перспективні напрями цього процесу згруповано за критерієм рівня впровадження – мікро-, мезо-, макрорівень. Обґрунтовано, що на мікрорівні доцільно інвестувати ресурси у засоби цифровізації сфер ресурсного забезпечення, логістики і збуту, внутрішніх комунікацій, прийняття рішень. На мезорівні відбувається діджиталізація на рівні територіальних громад, основною метою чого має стати створення максимально сприятливих та мотивуючих умов для розвитку виробництва аграрної продукції у межах конкретної території. Акцентовано увагу на доцільності створення геоінформаційних платформ територіальних громад із активним залученням закладів вищої освіти у ці процеси. Діджиталізація на макрорівні передбачає розробку системи підтримки прийняття рішень на основі сценарного прогнозування наслідків зміни аграрної політики, що підкреслено за допомогою розроблених механізмів державного регулювання аграрного сектору в умовах геоелекономічних трансформацій.

Обґрунтовано, що прийняття управлінських рішень щодо аграрної політики має ґрунтуватися на прогнозах потенційних змін аграрного сектору,

на які можна очікувати за умов прийняття відповідних політичних рішень. Водночас наголошено, що прогностичні оцінки всіх параметрів аграрного виробництва та ринків мають узгоджуватися із стратегічними цілями розвитку аграрного сектору та відповідати поставленій меті державного регулювання.

Дискусійні положення та зауваження по дисертації

Відзначаючи в цілому високий науковий рівень, оригінальність та новизну результатів представленого дослідження, їх значення для теорії та практики, слід відмітити наявність у дисертації дискусійних положень, що зумовлює необхідність висловлення зауважень та побажань.

1. У запропонованій автором матриці пріоритетності цілей функціонування аграрних геоелектронічних систем у контексті геоелектронічної політики держави (параграф 1.2., табл. 1.4. с. 45) відсутнє місце транснаціональних аграрних компаній, які по суті можуть бути представлені на всіх рівнях функціонування геоелектронічних систем. Відтак, вертикально-інтегровані форми господарювання, які поєднують в собі виробництво, переробку, транспортування, оптово-роздрібну торгівлю, та інші види діяльності не у повній мірі вписуються в наведену автором матрицю пріоритетності цілей.

2. В процесі аналізу динаміки основних показників використання ресурсного потенціалу сільськогосподарського виробництва України (параграф 2.1., табл. 2.1. с. 74), автором запропонована характеристика інвестиційних ресурсів у якості показника виробничої собівартості с.-г. продукції підприємств. Проте, незрозумілим залишається мотиви обрання саме цього показника, адже інвестиційні ресурси аграрного сектору економіки можуть бути репрезентовані цілою низкою, більш релевантних індикаторів, наприклад, валова додана вартість (капітальні інвестиції суб'єктів господарювання) та прямі іноземні інвестиції (придбання корпоративних прав).

3. У другому аналітичному розділі роботи (параграф 2.2. та 2.3., с. 91-124) автором проведено оцінку конкурентоспроможності агроторговельних операцій та аналіз геоелектронічного потенціалу аграрного сектору. Однак, поза увагою залишилися питання недоотримання державою та господарюючим суб'єктами частки прибутку від формування ланцюга доданої вартості у вигляді збільшення частки готової продукції, а не експорту сировини для інших держав.

4. У третьому розділі в параграфі 3.1. (с. 128-144) автором були розглянуті питання діджиталізації як чинника розвитку аграрного сектору національної економіки в умовах глобалізації. Однак, поза увагою залишилась фундаментальна технологія розподіленого реєстру (блокчейн-технології), яка за своїм значенням, на думку сучасних дослідників здатна забезпечити реалізацію

проривних технологічних інновацій в XXI сторіччі, як електрика, телефон та автомобіль у XX сторіччі. Сучасними прикладами формування інформаційно-інноваційної економіки вже зараз є крипто-індустрія, децентралізовані біржі (DEX), сфера децентралізованих фінансів (DeFi), застосування NFT (non-fungible token), інфраструктура крос-чейн платформ, децентралізовані автономні організації (DAO), та інші.

Вказані зауваження не заперечують можливості існування авторського бачення шляхів вирішення формалізованого наукового завдання та не знижують позитивної оцінки роботи в цілому.

Загальна оцінка дисертації

Дисертація Воронича Михайла Михайловича на тему «Геоелектронічні перспективи розвитку аграрного сектору» відповідає вимогам, передбаченим п. 9, 10, 11, 12 Тимчасового порядку присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 06 березня 2019 р. № 167 (зі змінами), а її автор заслуговує на присудження ступеня доктора філософії в галузі знань «Управління та адміністрування» зі спеціальності 073 «Менеджмент».

Офіційний опонент:

доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри менеджменту
імені професора Л.І.Михайлової
Сумського національного
аграрного університету
МОН України

А.М. Михайлов

Підпис д.е.н., проф. Михайлова А.М. засвідчую
Учений секретар СНАУ

М.О. Лищенко